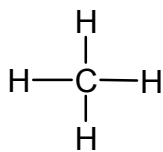

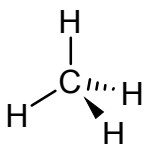
Alkany - węglowodory nasycone, parafiny. Związki węgla z wodorem, w których cząsteczkach występują wyłącznie wiązania pojedyncze. Szczególną klasę związków tego typu stanowią cykloalkany - węglowodory nasycone pierścieniowe.

Najprostszym alkanem jest metan, o wzorze sumarycznym CH_4 .

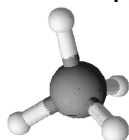
Wzór "płaskostrukuralny":

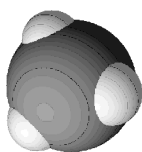
Wzór klinowy:

Model kulkowy cząsteczki:
(obrazuje długości wiązań,
kąty między wiązaniami)

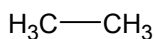

Model czaszowy:
(obrazuje rzeczywiste
proporcje średnic atomów)

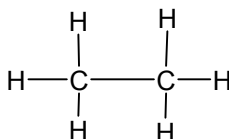

Kolejny alkan, to etan, C_2H_6 :

Wzór półstrukuralny (grupowy):

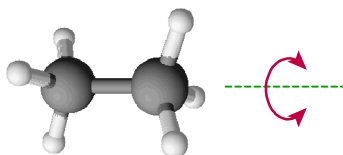

Wzór "płaskostrukuralny":

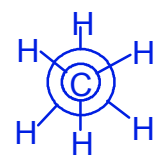
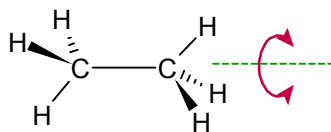
Wzór klinowy:

Uwaga 1. *Możliwy jest obrót grup $-\text{CH}_3$ względem siebie, wokół osi pojedynczego wiązania C-C.*

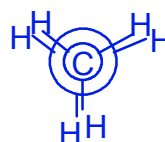
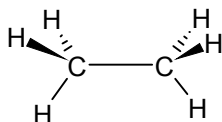
Uwaga 2. Wynikiem istnienia takiego obrotu są różne ułożenia atomów, tzw. *konformacje*, z których dwie skrajne to:

- naprzemianległa (trwalsza):

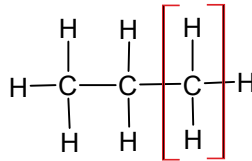
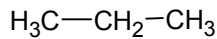
- schematyczne przedstawienie położenia atomów względem siebie, "widziane" od strony osi wiązania

- naprzeciwległa:

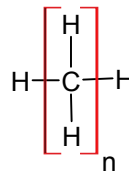
Kolejny alkan to propan, C_3H_8 :

Cząsteczkę propanu można potraktować jako wynik "dodania" grupy $-CH_2-$ do cząsteczki etanu:

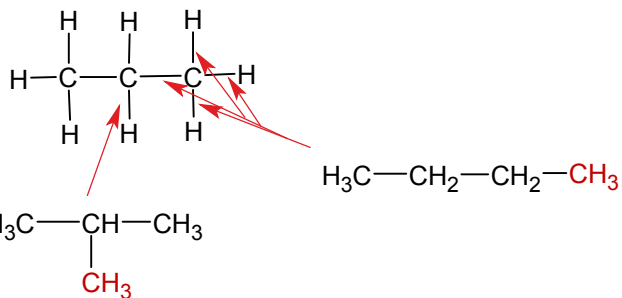

Związki, których cząsteczki różnią się o kolejne grupy $-CH_2-$ określa się jako tzw. szereg homologiczny.

Ogólnie, cząsteczki alkanów o n atomach węgla można przedstawić jako łańcuch n grup $-CH_2-$, zakończony dwoma atomami wodoru. Stąd wzór ogólny alkanów: C_nH_{2n+2} :

Stosując analogiczne "dodawanie" kolejnych grup $-CH_2-$, można zauważyć, że - począwszy od cząsteczki o 4 atomach węgla - jest to możliwe na, najpierw dwa, a ze wzrostem liczby atomów węgla, coraz więcej sposobów.

Zatem butan, C_4H_{10} , posiada dwa izomery, różniące się wzajemnym powiązaniem atomów węgla. Taki rodzaj izomerii nazywa się *izomerią łańcuchową*.

Istnienie dwóch związków o identycznym wzorze sumarycznym wymaga istnienia dwóch odpowiednich nazw. Co prawda, można tworzyć nazwy zwyczajowe, w tym przypadku n-butan ("normalny") i izobutan, ale ze wzrostem liczby atomów węgla w cząsteczce liczba izomerów łańcuchowych (w tabelce określonych jako tzw. konstytucyjne) gwałtownie wzrasta:

pentan: C_5H_{12} - 3

heksan: C_6H_{14} - 5

heptan: C_7H_{16} - 9

oktan: C_8H_{18} - 18

nonan: C_9H_{20} - 35

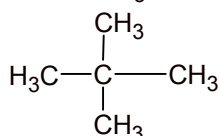
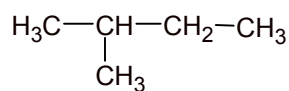
dekan: $C_{10}H_{22}$ - 75

Liczba atomów węgla	Liczba izomerów konstytucyjnych
11	159
12	355
13	802
14	1 858
15	4 347
20	366 319
25	36 797 588
30	4 111 846 763
40	62 491 178 805 831

Izomery pentanu to, odpowiednio,
n-pentan

izopentan

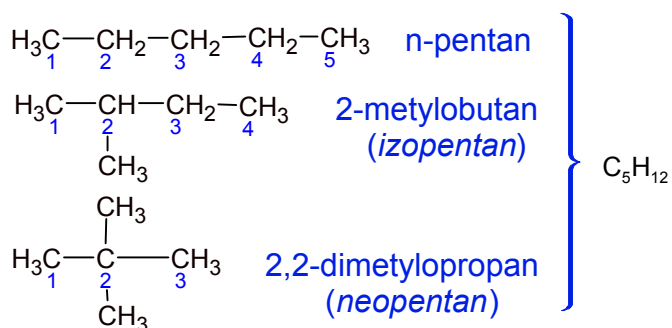
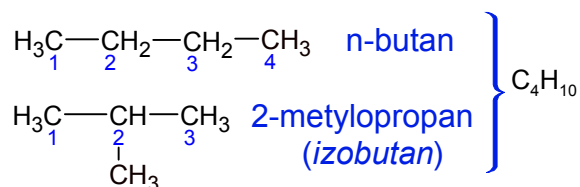
neopentan

Aby utworzyć systematyczne nazwy węglowodorów nasyconych, stosuje się takie same zasady, jak przy tworzeniu nazw chlorowcopochodnych etanu, propanu itd. W tym celu cząsteczkę danego związku "dzieli się" logicznie na "główny łańcuch węglowy", czyli najdłuższy możliwy układ powiązanych ze sobą kolejno, w jeden łańcuch, atomów węgla oraz na połączone z nim grupy z mniejszą liczbą atomów węgla. Nazwy tych grup, tzw. rodników, tworzy się od nazw odpowiednich alkanów, zmieniając końcówkę z "-an", na "-yl":

CH_4	metan	$-\text{CH}_3$	metyl
C_2H_6	etan	$-\text{CH}_2-\text{CH}_3$	etyl
C_3H_8	propan	$-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{CH}_3$	propyl
.....			
$\text{C}_n\text{H}_{2n+2}$	alkan	$-\text{C}_n\text{H}_{2n+1}$	alkil

Położenie tych grup zaznacza się w nazwie odpowiednimi lokantami, kolejność grup w nazwie - alfabetyczna, liczby grup danego rodzaju oznacza się odpowiednimi przedrostkami (*di-*, *tri-*, *tetra-*, *penta-*,...). Zatem, systematyczne nazwy izomerów butanu i pentanu to:

Przykład ustalania nazwy węglowodoru nasyconego

1. Ustalamy najdłuższy łańcuch atomów węgla w cząsteczce. W tym wypadku 7 atomów węgla, stąd rdzeń nazwy związku, to *heptan*.

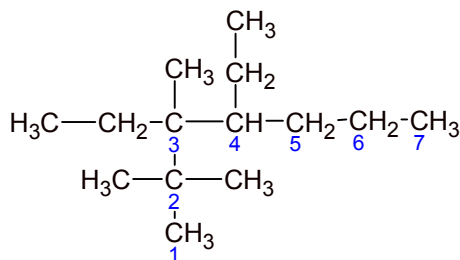
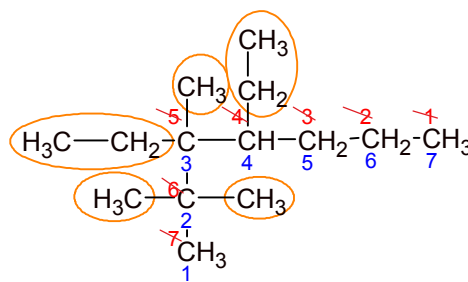
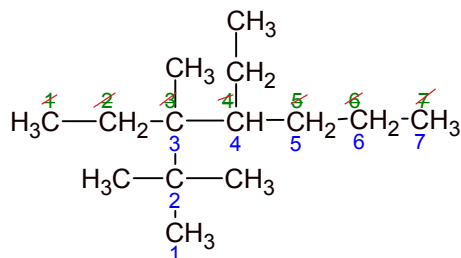
- Jeżeli są różne możliwości ustalenia takiego łańcucha, wybieramy taki, który połączony jest z większą liczbą podstawników (grup alkilowych). To logiczne - cała cząsteczka w przykładzie liczy 14 atomów węgla, wybór łańcucha z numeracją zieloną daje 7 atomów węgla w 3 podstawnikach, z których jeden ma złożoną budowę, opcja z numeracją niebieską daje 7 atomów w 5, prostszych podstawnikach.

2. Numerację atomów w łańcuchu głównym zaczynamy od tej strony, przy której wyborze uzyskamy zbiór mniejszych lokantów (numerów atomów węgla połączonych z podstawnikami).

W przykładzie: numeracja czerwona daje zbiór lokantów: {4, 5, 5, 6, 6}. Numeracja niebieska: {2, 2, 3, 3, 4} - a więc wybieramy tę.

3. Ustalamy i porządkujemy alfabetycznie nazwy podstawników: etyl (2 grupy) < metyl (3 grupy).

4. Ustalamy odpowiednie przedrostki i lokanty, kompletujemy nazwę.

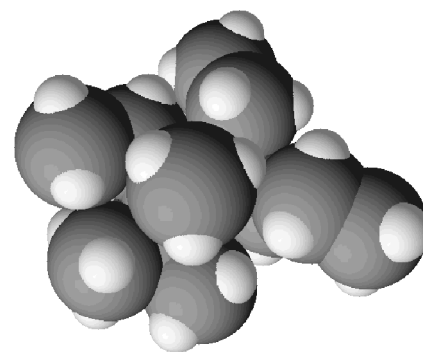
3,4-dietylo-2,2,3-trimetyloheptan

wzór sumaryczny związku: C₁₄H₃₀ - jest to więc izomer tetradekanu

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że w przykładowej cząsteczce atomy węgla o numerach 3 i 4 są asymetryczne, związek ten posiada więc 4 izomery przestrzenne. Rodzi się zatem pytanie, dlaczego zdecydowana większość podręczników chemii organicznej "nie zauważa" obecności izomerii optycznej w przypadku alkanów. Otóż izomeria ta jest wykrywalna w praktyce tylko wtedy, gdy podstawniki połączone z asymetrycznym atomem węgla różnią się znacząco tzw. polaryzowalnością. W przypadku grup alkilowych różnice te są tak małe, że izomerów optycznych nie można w praktyce odróżnić. Ich uwzględnienie zwiększa znacząco liczbę wszystkich, możliwych teoretycznie, izomerów poszczególnych alkanów:

Nazwa węglowodoru	Liczba izomerów konstytucyjnych	Liczba izomerów konstytucyjnych i strukturalnych
metan	1	1
etan	1	1
propan	1	1
butan	2	2
pentan	3	3
heksan	5	5
heptan	9	11
oktan	18	24
nonan	35	55
dekan	75	136
wg:	http://de.wikipedia.org/wiki/Alkane	

Obok przedstawiono modele:
kulkowy i czaszowy, cząsteczki
z podanego przykładu,
wygenerowane w programie:

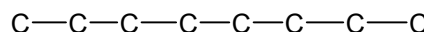
w którym przygotowano całą,
niniejszą prezentację.

Zadaniem "odwrotnym" do ustalania nazwy alkanu jest
określanie wzoru półstrukturalnego na podstawie
podanej nazwy systematycznej.

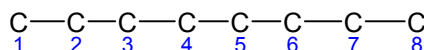
Przykład:

3,3-dietylo-2,5,5-trimetylooktan

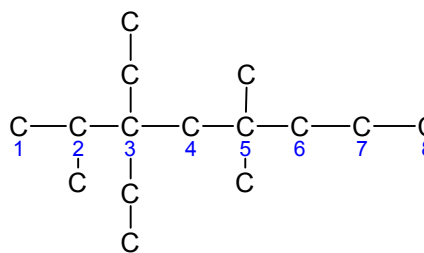
1. Rysujemy najdłuższy łańcuch węglowy - oktan, czyli
8 atomów węgla.

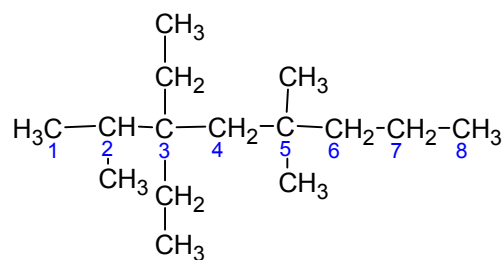
2. Wprowadzamy numerację atomów.

3. Dopisujemy w odpowiednich miejscach wzory
podstawników: dwie grupy etylowe ($-\text{C}_2\text{H}_5$) i trzy
metylowe ($-\text{CH}_3$).

4. Uzupełniamy brakujące symbole atomów wodoru,
pamiętając że atom węgla tworzy cztery wiązania.

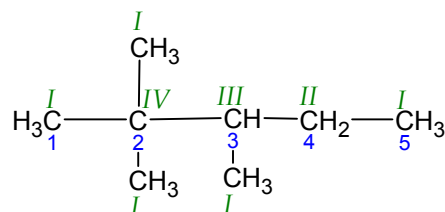
Jako dodatkowe zadanie możemy sprawdzić obecność
asymetrycznych atomów węgla (w podanym
przykładzie - brak) oraz ustalić wzór sumaryczny
danego alkanu ($\text{C}_{15}\text{H}_{32}$). Możemy też określić
rzędowość poszczególnych atomów węgla.

Rzędowość atomu węgla jest wyznaczona przez liczbę
innych atomów węgla z nim połączonych. Jest to
pojęcie istotne o tyle, że od rzędowości atomu węgla,
zarówno w cząsteczkach alkanów, jak i ich różnych
pochodnych, zależą możliwość lub
prawdopodobieństwo zachodzenia różnych reakcji.
Rzędowość zaznacza się, tradycyjnie, cyframi
rzymskimi.

Tak więc, atom węgla może być: pierwszo-, drugo-, trzecio- i czwartorzędowy. Warto znać również angielskie odpowiedniki tych określeń: *primary*, *secondary*, *tertiary*, *quaternary*.

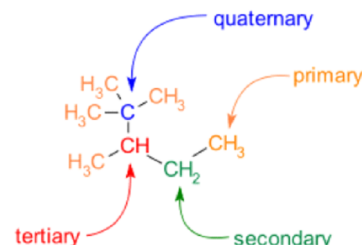
Przykład:

Oznaczmy rzędowość atomów węgla w cząsteczce 2,2,3-trimetylopentanu.

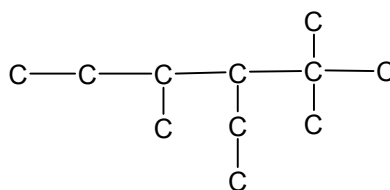
Ten sam przykład po angielsku:

(źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/Carbon%E2%80%93carbon_bond)

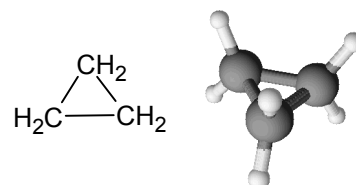
Proponowane ćwiczenia utrwalające:

1. Narysować wzory półstrukturalne i określić nazwy wszystkich (9) izomerów heptanu.
2. Narysować wzór półstrukturalny i podać nazwę najprostszego alkanu, w którego cząsteczce występuje asymetryczny atom węgla.
3. Uzupełnić symbole atomu wodoru, podać nazwę, zaznaczyć rzędowości atomów węgla, ustalić asymetryczne atomy węgla i podać wzór sumaryczny węglowodoru o następującym "szkieletie węglowym":

Cykloalkany, to węglowodory nasycone, w których cząsteczkach atomy węgla połączone są w zamkniętą figurę, tzw. pierścień (jeden lub więcej, nawet w trzech wymiarach!).

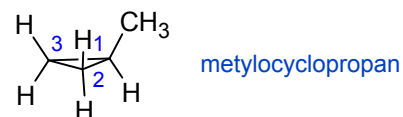
Najprostszym cykloalkanem jest cyklopropan, C₃H₆ - zwróćmy uwagę na brak dwóch atomów wodoru, w porównaniu ze "zwykłym" propanem.

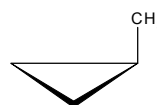
Rysując wzory cykloalkanów używa się często konwencji w maksymalnym stopniu upraszczającej: wzór zawiera jedynie schemat wiązań C-C - same symbole atomów węgla, symbole atomów wodoru i wiązania C-H pozostają "w domyśle":

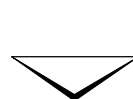
Jeżeli zależy nam na przedstawieniu "przestrzennym", np. obecności podstawników przy atomach węgla, stosuje się wzór w postaci swego rodzaju "rzutu", zwykle zakładając, że pierścień węglowy jest figurą płaską (przy okazji pominięto symbole atomów węgla w pierścieniu):

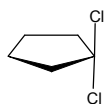
Można i tak:

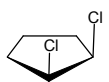
... albo tak:

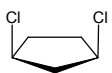
W przypadku pochodnych cykloalkanów, oprócz izomerii konstytucyjnej (np. cyklopentan - metylocyklobutan - dimetylocyklopropan - etylocyklopropan), wystąpić może izomeria podstawienia, izomeria optyczna, a także inny rodzaj izomerii przestrzennej, *izomeria geometryczna (cis - trans)*, związana z wzajemnym położeniem dwóch lub więcej podstawników względem siebie i "płaszczyzny" pierścienia atomów węgla.
Przykłady:

1,1-dichlorocyklopentan

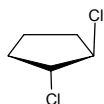

(1R,2S)-1,2-dichlorocyklopentan

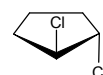

(1R,3S)-1,3-dichlorocyklopentan

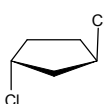
izomery *cis*-, niewykazujące aktywności optycznej - płaszczyzna symetrii "w cząsteczce"

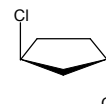
(1R,2R)-1,2-dichlorocyklopentan

(1S,2S)-1,2-dichlorocyklopentan

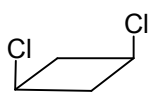

(1R,3R)-1,3-dichlorocyklopentan

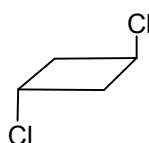

(1S,3S)-1,3-dichlorocyklopentan

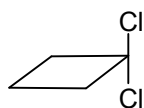
izomery *trans*-, wykazujące czynność optyczną

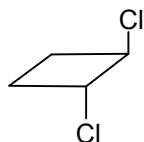
cis-1,3-dichlorocyklobutan

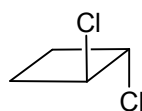
trans-1,3-dichlorocyklobutan

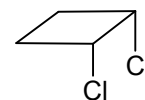
1,1-dichlorocyklobutan

(1R,2R)-1,2-dichlorocyklobutan

(1S,2S)-1,2-dichlorocyklobutan

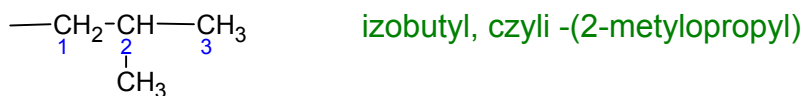
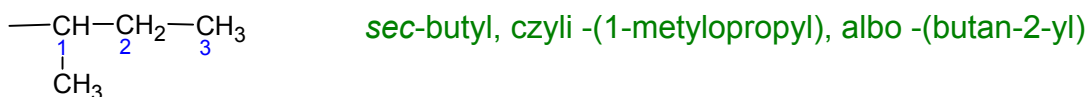
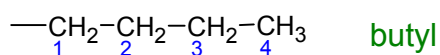
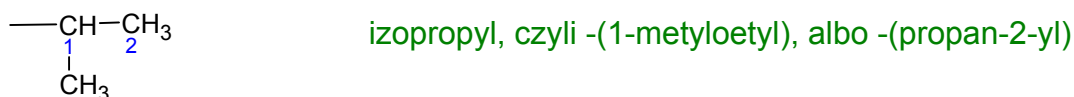
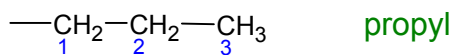

(1R,2S)-1,2-dichlorocyklobutan

izomery *trans*-, wykazujące aktywność optyczną

izomer *cis*-, niewykazujący aktywności optycznej

Na zakończenie, warto wspomnieć o sposobach nazywania złożonych rodników alkilowych, tym bardziej że z elementami takich nazw możemy się spotkać w praktyce. Np. popularny dodatek przeciwstukowy do benzyn bezołowiowych, to *eter metylo-tertbutyowy*, MTBE, w którego nazwie pojawia się określenie "tert-butyl", od *tertiary* - trzeciorzędowy. Numerację atomów węgla w takich rodnikach zaczyna się od atomu połączonego z głównym łańcuchem lub pierścieniem węglowym (albo inną grupą atomów, jak w MTBE: CH₃-O-). Poniżej kilka przykładów.

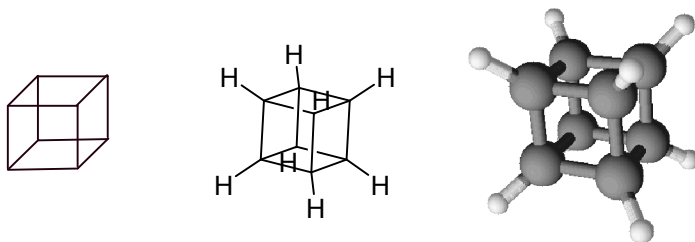

Podjęmowano próby syntezy związków, których cząsteczka (cząsteczki?) składa się z dwóch pierścieni, połączonych ze sobą jak ogniwa łańcucha, a więc tylko "mechanicznie". To tzw. katenany. Połączenie między pierścieniami bywa nazywane *wiązaniem topologicznym*. Pierścienie muszą zawierać ponad trzydzieści atomów węgla.

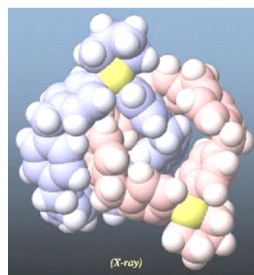
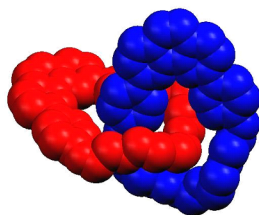
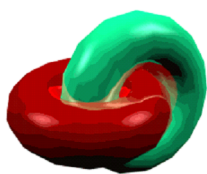

Ciekawostki:

Przykład wielopierścieniowego alkanu o trójwymiarowym układzie pierścieni, to kuban, C_8H_8 , czyli *pentacyklo[4.2.0.0^{2,5}.0^{3,8}.0^{4,7}]oktan* - proszę nie pytać, jakie dokładnie informacje zawiera ta nazwa.

Syntezuje się związki, których cząsteczka (cząsteczki?) składa się z dwóch pierścieni, połączonych ze sobą jak ogniwa łańcucha, a więc tylko "mechanicznie". To tzw. katenany. Połączenie między pierścieniami bywa nazywane *wiązaniem topologicznym*. Pierścienie muszą zawierać ponad trzydzieści atomów węgla, aby łańcuch węglowy jednego pierścienia mieścił się w otworze drugiego pierścienia. W praktyce katenany syntezuje się z bardziej skomplikowanych węglowodorów i ich pochodnych.

Źródła ilustracji:

http://rodgers.org.uk/oldsite/research/CREST_full.htm

<http://www-chimie.u-strasbg.fr/~lcom/Recherche/topochimie1.html>

<http://fujitalab.t.u-tokyo.ac.jp/static/html/res4a-e.html>

Oczywiście, chemicy nie poprzestali na takich "prostych" strukturach. Więcej informacji można znaleźć, m. in., na stronie:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Catenane>